

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Batı Anadolu'da Ziraat ve Toplum: Küçük Menderes Havzası'nda Kenevir Üretimi (1913-1950)

Agriculture and Society in Western Anatolia from the Ottoman State to the Republican of Turkey: Cannabis Production in Little Meander Basin (1913-1950)

Okan CEYLAN*

Öz

Küçük Menderes Havzası 19. yüzyıldan beri Anadolu'da pazara yönelik tarımsal üretimin olduğu bir coğrafyadır. Ayrıca Küçük Menderes Havzası'nın topografik yapısı, iklimi ve su kaynakları kenevir üretimini sağlayan temel kriterlerdir. Bu havzanın tarımsal üretiminde ise pamuk, tütün, üzüm ve kenevir önemli mahsullerdir. Ancak kenevir üretimi ve ticareti pamuk ve tütünün gölgesinde kalmıştır. Nitekim bu havza Batı Karadeniz'den sonra Türkiye'nin ikinci kenevir üretim merkezidir. Bu çalışma Küçük Menderes Havzası'ndaki kenevir üretiminin tarihini toplumsal boyutlarıyla incelemektedir. Böylece gündelik yaşam koşulları içinde sıradan insanların kenevir yetiştiriciliğinde, ticaretinde ve urgan üretimindeki rolleri aydınlatılmıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi, ulusal ve yerel basın ve Türkiye İstatistik Kurumu verilerinden ve ikincil kaynaklardan yararlanılmıştır. Meclis tutanakları yoluyla kenevir tarımındaki devlet politikaları ele alınmıştır. Yerel ve ulusal basın ise sıradan insanların gündelik yaşamlarına ışık tutmaktadır. Önemli bir bölümü 1930'lu ve 1940'lı yıllarda yayımlanan ikincil kaynaklar ise Küçük Menderes Havzası'ndaki kenevirin toplumsal tarihine akademik bir perspektif kazandırmıştır.

Anahtar sözcükler: Batı Anadolu, lif bitkisi, endüstri bitkisi, ziraat üretim, urgan üretimi, dokuma.

Abstract

The Small Meander Basin is a geography where there has been market-oriented agricultural production since the 19th century. Besides, the topographic structure, climate and water sources are the fundamental criteria that provide cannabis production. Cotton, tobacco, and grape and cannabis are important crops in the agricultural production this basin. However, the cannabis production and trade were in the shadow of those of cotton and tobacco. As a matter of fact, this basin was the second cannabis production center after the Western Black Sea. This study observes the history of cannabis production in the Small Meander Basin with social dimensions. Thus, the roles of ordinary people in cannabis growing, trade, and the production of rope are enlightened. It benefited from the archives of the Grand National Assembly of Turkey, national and local press, the data of the Turkish Statistical Institute, and secondary sources. Using parliamentary minutes, the government politics in cannabis agriculture is discussed. Local and National press shed light on the daily lives of ordinary people. The secondary sources which, are a considerable part published in the 1930s and the 1940s give academic point of view to the social history of cannabis.

Keywords: Western Anatolia, fiber crop, cash crop, agricultural production, rope production, weaving.

* Öğr. Gör. Dr., Ege Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü. E-posta: okan.ceylan@ege.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6867-6726

Giriş

Kenevir farklı iklim ve toprak yapılarına karşı adaptasyonu güçlü bir bitkidir. Örneğin Sibirya'nın soğuk bölgelerinde de Brezilya'nın tropikal bölgelerinde de yetişebilmektedir. Türkiye'de lif keneviri için en uygun bölge nisbi nem oranı yüksek ve ılıman okyanus iklim özelliklerinin görüldüğü kıyı Karadeniz'dir. Tohum amaçlı kenevir üretimi ise sıcak ve kurak bölgeler için daha uygundur. Kenevir her toprakta yetişse de ovalarda gelişim hızı daha fazladır (Tarıman & İnce, 1953, s. 13; Ulaş, 2019, s. 88).

Türkler, günümüzdeki birçok ürünün aksine tıpkı çeltik gibi keneviri de Orta Asya'dan beri bilmekteydiler (Harmancıoğlu, 1959, s. 3; Tarıman & İnce, 1953, s. 5). Hatta bazı kaynaklara göre kenevir (kendir)'in anavatanı Orta Asya'da yer alan Fergana Vadisi, Horasan ve Çin'in Yunnan kentidir (Öner, 1969, s. 10; Ulaş, 2019, s. 113-114; Taşlıgil & Şahin, 2019, s. 457-464). Bir diğer ifade ile kenevirin anavatanının Çin ve Hindistan olduğu söylenebilir (Öğütçü, 1941, s. 10). Nitekim kenevirin Orta Asya'dan Dünya'ya yayılışı da kuzey yolu denilen Rusya ve güney yolu denilen Anadolu üzerinden olmuştur (İncekara, 1971, s. 208). Çin'den önce Hindistan'a taşınan kenevir oradan da İskitler ve Moğollar vasıtasıyla Rusya, Kafkasya ve Akdeniz'e yayılmıştır. Kenevirin Asya'dan batıya yayılışında savaşlar, göçler ve ticaret etkili olmuştur (Taşlıgil & Şahin, 2019, s. 457-464). Görüldüğü üzere kenevirin dünya üzerindeki yayılışında Türk boyları önemli bir rol oynamıştır. Örneğin keneviri, kendir olarak adlandıran Mısır'da kurulan Memluk Türkleridir. Keneviri Kafkasya ve Rusya'ya yayanlar ise Kıpçaklardır. Kenevirin bu coğrafyalara yayılışının ardından Sibirya'da yaşayan Tobol Türkleri ise bu bitkiye "yitin" adını vermişlerdir (Ulaş, 2019, s. 23-28). Memluklerde olduğu gibi Anadolu Türkleri Keneviri "kendir" olarak adlandırırken tohumlarına ise "çedene" adını vermişlerdir (Taşlıgil & Şahin, 2019, s. 457). Hatta çedene Türk Folkloruna da girmiştir. Bazı Arap coğrafyalarında ise kenevire "haşış" adı verildiği de bilinmektedir (İncekara, 1971, s. 208).

İnsanoğlunun ilk tarım kültürüne aldığı bitkilerden olan kenevir, kullanım alanları açısından düşünüldüğünde hem yağından ve tohumundan yararlanmak hem de sapından lif elde etmek için yetiştirilen bir üründür. Nitekim kenevir önce elyaf daha sonra da tıbbî alanda ilaç olarak kullanılmıştır (Polland, 2001, s. 136). Örneğin Uygur Türkleri keneviri dokuma ve tıbbî alanda ilaç olarak kullanmışlardır (Ulaş, 2019, s. 23-28). 13. yüzyılda Avrupa'ya gelen kenevirin 17. yüzyılda tarımsal üretimine ve elbise yapımında kullanımına başlanmıştır. 18. yüzyılda tıbbî alanda ilaç olarak kullanılmış ve 19 yüzyılda da Amerika kıtasına gitmiştir (Ulaş, 2019, s. 113-114). Keneviri Avrupa'ya ithal eden ise Romalılardır (Birinci Köy ve Ziraat Kongresi, 1938, s. 167). Pamuk ve keten liflerinden daha kaba ve dayanıklı olan kenevir lifleri tuzlu suya karşı çok dayanıklı olduğundan bilhassa denizcilikte urgan, halat ve yelken yapımında kullanılmıştır (Taşlıgil & Şahin, 2019, s. 460). Bu yüzden de Romalılar keneviri daha çok denizcilik alanında gemi yelkeni, halat ve urgan olarak kullanmıştır (Seyfi, 1928, s. 372). Traklar ve Frigler kenevirden elbiseler ve urganlar dokurlarken, Hititler ise tıbbî ilaçlar geliştirmişlerdir. Ayrıca 14th yüzyılda kenevir sıtma, astım ve dizanteri gibi pek çok hastalığın tedavisinde kullanılmıştır (Taşlıgil & Şahin, 2019, s. 457-464). Daha sonraki dönemlerde ise Anadolu'daki Türkler keneviri, daha çok lif amacıyla üretmiş olup tıbbî amaçlı üretim ikincil planda kalmıştır (Kendirlerimiz, 1938, s. 3-4).

Denizcilik alanında kenevir, Osmanlı Devleti'nde Tersane-i Amire için vazgeçilmez bir bitkidir (Akpınar & Nizamoğlu, 2019, s. 1226-1227). Bu yüzden Osmanlı Devleti tersanenin ihtiyacı için senelik beş milyon kg kenevir ipliği satın almaktaydı (Birinci Köy ve Ziraat Kongresi, 1938, s. 170). Osmanlı coğrafyasında kenevir tarımının yoğun yapıldığı Kastamonu, Ordu, Samsun, Amasya Gümüşhacıköy ve İzmir'in donanmanın urgan ve halat ihtiyacını karşıladığına dair genel ifadeler birçok kaynakta geçmektedir (Tiret, 2008, s. 73-75; Akpınar & Nizamoğlu, 2019, s. 1226-27; Ceylan, 2021, s. 199). Örneğin Tire yöresinde "mahlaç" adı verilen kenevir lifleri daha çok gemi yelkenleri için kullanılmıştır (Cumhuriyet, 11 Kasım 1932; Büyük Tire, 17 Ocak 2019). Hatta II. Mahmut Dönemi'nde Aydın Vilayeti Tire Kazasından donanmanın ihtiyacı için kendirlerin belirli bir muafiyet karşılığında alındığı belirtilmiştir. Ancak bu muafiyetin vergi mi yoksa askerlik mi olduğu net olarak bilinmemektedir (Yelken, 1941, s. 78; Armağan, 2018, s. 116). Bu durum Rumeli'de Filibe civarındaki pirinç ekiminde olduğu gibi çeltikçi reyanın avarız vergisinden muaf olma durumuna da benzetilebilir (İnalçık, 1982, s. 87-93). Ancak birçok İzmirli tüccar

Tersane-i Amire yerine daha fazla kar elde etmek amacıyla kenevir liflerini Avrupalı tüccarlara pazarlamıştır (Akpınar & Nizamoğlu, 2019, s. 1227).

Kastamonu örneğine benzer bir şekilde, Osmanlı döneminde Tire’de yüksek bir iş disiplinine ve esnafılık kültürüne dayalı urgancılık esnafı ve bu esnafın ürünlerinin pazarlandığı urgancılar çarşısı bulunmaktaydı (Yalçın, 2015; Ceylan, 2021, s. 206). Hileli urgan yapan urgancılar ustabaşları tarafından cezalandırılır hatta meslekten dahi atılabilirdi. Bu yüzden “Tire malı kendir” pazarda urganın kalitesini tarif etmek için de kullanılmıştır (Yalçın, 2015). Tıpkı İonya’yı ele geçirmek isteyen Pers Ordularının İstanbul Boğazı’nın üzerine geldikleri kendir halatlar gibi Fatih Sultan Mehmet de İstanbul’un fethinde kendir halatlara ihtiyaç duymuştur (Ünsal & Göçmez, 2004, s. 214). Fatih Sultan Mehmet’in İstanbul’un fethi için donanmanın ihtiyaç duyduğu halat ve urganları Tire’den getirttiği rivayet edilmektedir (Belen, 2015, s. 66-67). Nitekim Buharlı ticaret ve harp gemilerinin icadından evvel Osmanlı Devleti’nin yelkenli gemilerinin ihtiyaç duyduğu ip, halat ve urganlar ülke içerisinden tedarik edilmiştir (Adalar Denizi Havzası, 1933, s. 153). Kastamonu yöresinde olduğu gibi Tire ve Ödemiş civarı da yüzyıllar boyunca kenevir üretiminde ve kenevir lifinin işlenmesinde hem uygun bir coğrafyadır hem de nitelikli iş gücüne sahiptir (Ceylan, 2021, s. 200). Bu konunun daha iyi aydınlatılabilmesi için Küçük Menderes Havzası’nda kenevirin 20th asır ve öncesindeki geçişini ayrıntılı olarak değerlendirmek konunun aydınlatılmasına ışık tutacaktır.

20. yüzyılın başlarında da Türkiye coğrafyasında kenevir ziraatı Kuzey Anadolu, Güneydoğu Anadolu, Orta Fırat Havzası ve Batı Anadolu’da yapılmaktaydı (Öğütçü, 1941, s. 11). Bu bölgeler içerisinde özellikle Kuzey Anadolu’da Kastamonu çevresi ve Batı Anadolu’da İzmir İlinin yer aldığı Küçük Menderes Havzası en çok kenevir ekim alanlarına sahip iki bölgedir (Kendirlerimiz, 1938, s. 3-4).

19th yüzyılın ikinci yarısında Batı Anadolu hinterlandında bulunan ovaların İzmir Limanı’na demiryolları ile bağlanması neticesinde İzmir ve çevresi pazara yönelik ziraî üretimin geliştiği ve Osmanlı ekonomisinin Baltalimanı Serbest Ticaret Antlaşması sonrasında Selanik’ten sonra dünya kapitalizmiyle entegrasyonunun en çok hissedildiği ikinci bölgedir (Pamuk, 2015, s. 97-102; Küçük Menderes Havzası İstikşaf Raporu, 1963, s. 7). Bu bağlamda İzmir’in hinterlandı olarak addedilen Küçük Menderes Nehir Havzası’nda yer alan Tire, Ödemiş ve Bayındır gibi kazalar ziraî üretim potansiyelleri ile İzmir Limanına tarımsal üretimde hammadde sağlamaktaydı. Bu yüzden de Anadolu topraklarında İngiliz sermayesi ile hizmete giren ilk demiryolu olan ve temelleri 16 Kasım 1858 tarihinde atılan İzmir Aydın Demiryolu 133 kilometrelik bir hattır. Bu yolun güzergâhında bulunan Tire İstasyonu 2 Eylül 1888 tarihinde ve Ödemiş İstasyonu ise 12 Aralık 1888 tarihinde açılmıştır (Adalar Denizi Coğrafyası, 1933, s. 53; Yılmaz, 2018, s. 401).

İzmir’in 19.th yüzyıldaki uluslararası ticaret hacmi ve dışa dönük iktisadî hayatı, Birinci Cihan Harbi sonrasındaki devletçilik politikaları neticesinde içe kapanmıştır. Böylece İzmir, Türkiye’nin batıya açılan yüzü olarak düşünüldüğünden Milli İktisat politikasının da uygulandığı bir yer olmuştur. Bu bağlamda kentin sosyo-ekonomik yaşamında devlet müdahaleceği ile yerli ve milli bir burjuvanın inşası hedeflenmiştir (Toprak, 2002, s. 49-50). 19th yüzyıl kadar olmasa da 20th yüzyılın ilk yarısında da bu havzanın en önemli ihraç ürünleri tütün, pamuk, susam ve kenevirdir (Anadolu Havzaları, 1933, s. 27). Benzer bir şekilde 1950’lerin başında da bu havza önemli bir ticari hareketliliğe sahip olup ihraç mallarının %84’ünü tütün, pamuk ve kuru üzüm oluşturmaktaydı (Küçük Menderes Havzası İstikşaf Raporu, 1963, s. 9). Bu noktada Batı Anadolu’nun ziraî tarihini ele alan tarih çalışmaları daha çok bölgedeki pamuk ve tütün üretimini incelemişlerdir. Buna karşın bölgenin kenevir tarihine dair müstakil çalışmalar ise sınırlı kalmıştır. Hâlbuki 1941 yılında Tire Kaymakamlığı görevinde bulunan Rüştü Ülken Tire ve çevresinin önemli mahsullerinin pamuk, tütün ve kenevir olduğuna işaret ederek kenevirin henüz teknik bir üretime geçememesine rağmen ilçeye önemli bir iktisadî fayda sağladığını belirtmiştir (Ülken, 1941, s. 74). Ayrıca İkinci Dünya Savaşı dönemindeki savaş ekonomisi kapsamında uygulanan Millî Korunma Kanunu çerçevesinde görüşlerini ileri süren Ülken, kenevirin ilçede yetiştirilen mahsuller arasında en kârlısı olduğunu belirterek bu bitkinin ekiminin korunması ve sürdürülmesi noktasındaki hassasiyetini dile getirmiştir (Ülken, 1941, s. 89-91).

Bu çalışma bir yandan literatürdeki boşluğu doldurma amacını taşımakta diğer yandan da Küçük Menderes Havzası’ndaki kenevir üretiminin toplumsal yaşama, iktisadî faaliyetlere ve kırsaldaki gündelik yaşama ışık tutma amacını taşımaktadır. Böylece Kastamonu’dan sonra en yüksek üretime sahip İzmir’in

kenevir tarihinin incelenmesi büyük ölçekte Türkiye'de kenevirin sosyo-ekonomik geçmişine de büyük bir katkı sağlayacaktır. Bu bağlamda da havzanın coğrafyası bu çalışmanın temelini teşkil etmektedir.

Küçük Menderes Havzası'nın Coğrafyası ve İşgücü (1913-1950)

Küçük Menderes Havzası kuzeyde Gediz Havzası, güneyde Büyük Menderes Havzası ve batıda Ege Denizi (Adalar Denizi) ile çevrilidir. 6,907 km² yüz ölçümüne sahip ve İzmir il sınırları içinde olan bu havzanın kuzeyi doğudan batıya doğru uzanan Bozdağ, Çuha Dağ, Karadağ, Karakoyundağ Çalibabadağ ve Mahmut Dağ ile çevrilidir. Benzer şekilde havzanın güneyinde de doğu batı doğrultusunda uzanan Oyukdağ, Kavgalıdağ, Beydağ, Karlıkdağ, Ayrıdağ, Çamlıkdağ ve Samsundağ yer almaktadır. Bu iki dağ silsilesi arasında bulunan ve doğu-batı yönünde uzanan akarsu vadi tabanında önemli ovalar bulunmaktadır. Doğudan batıya bu ovalar: Kiraz, Ödemiş, Tire, Bayındır, Torbalı ve Selçuk ovalarıdır. Bunların yanı sıra, Bornova, Buca, Develi, Gümüldür, Ürkmez, Seferihisar ve Urla ovaları da havzanın en batısında yer almaktadır (Küçük Menderes Havzası İstikşaf Raporu, 1963, s. 2).

Beydağı'ndan doğan Küçük Menderes Nehri, Kiraz Ovası'ndan geçerek Ödemiş'in batısından Tire Kasabası'na girer. Oradan Bayındır kırsalından geçerek Selçuk ve Kuşadası sınırlarından Ege Denizi'ne dökülmektedir. Henüz Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü'nün kurulmadığı 1928-1951 tarihleri arasındaki 23 yıllık dönemde, Küçük Menderes Nehri boyunca uzanan bu geniş ovalarda Umur-ı Nafia Müdüriyeti-i Umumiyesi tarafından "Küçük Menderes İslah Ameliyatı" adıyla birçok göl ve bataklık kurutulmuştur. Böylece hem sıtma tehlikesi önlenmiş hem de yerleşime ve tarıma uygun hale getirilmiştir (Küçük Menderes Havzası İstikşaf Raporu, 1963, s. 1; DSİ Genel Müdürlüğü). Havzada bulunan ova toprakları genellikle alüvyonludur. Ancak Kuşadası ve Çeşme civarı ise demir oksit ve kil içerikli kırmızı renkli terra-rossa (Kırmızı Akdeniz Toprakları) topraklara sahiptir (Küçük Menderes Havzası İstikşaf Raporu, 1963, s. 33; Günal, 2006, s. 68). Toprak ıslah çalışmaları sonucunda havzadaki bağ ve zeytinlikler hariç tarla arazisi 1,256,400 dekar civarındadır. Bu alan toplam sahanın yaklaşık %20'sine yakındır (Küçük Menderes Havzası İstikşaf Raporu, 1963, s. 34). Tire, Ödemiş ve Bayındır'ın ortasında kalan ve Küçük Menderes'in oluşturduğu yeraltı su tablası (yeraltı su seviyesi) ve yüksek alüvyonlu topraklar kenevir için oldukça uygundur (Turgay, 1948, s. 102). Buna bağlı olarak Küçük Menderes Nehri Tire kırsalında 160,000 dekar, Ödemiş kırsalında 30,000 dekar, Bayındır kırsalında 15,000 dekar ve Kuşadası kırsalında 5,000 dekar olmak üzere 210,000 dekarlık bir tarım alanını sulamaktaydı. Ancak bu arazinin 25,000 dekarında kenevir tarımı yapılmaktaydı (Akşam, 9 Şubat 1934). Bu havzadaki arazilerin yaklaşık %70'i tarla, %26'sı bağ bahçe ve geri kalan alanlar ise mera ve ormandır. Polikültür ziraatın olduğu havzada hububat, tütün, pamuk, kenevir ve yem bitkileri ekilmiştir. Ayrıca mısır ve susam yıl içinde ikinci ürün olarak değerlendirilmiştir. Bunların yanı sıra, bağcılık, zeytincilik ve incir başta olmak üzere meyvecilik de gelişmiştir (Küçük Menderes Havzası İstikşaf Raporu, 1963, s. 7). Özellikle Tire kırsalındaki nüfusun en az yarısı tütüncülükle uğraştığından tütünün uygun fiyata satılmadığı yıllar halk geçim sıkıntısı çekmiştir (Ülkü, 1940, s. 33). Yem bitkilerinin ekim sahası ise daha çok engebeli arazilere sahip olan dağ köylerinde görülmüştür. İkiz ya da üçüz doğurganlıkları dolayısıyla da bu köylerde sakız koyunu yetiştiriciliği görülmüştür (Küçük Menderes Havzası İstikşaf Raporu, 1963, s. 8).

Küçük Menderes Havzası'ndaki ziraat faaliyetlerin gerçekleştirilmesinde ekilebilir alanlardan sonra en önemli ikinci faktör işgücü olarak nüfustur. 1950'lerin sonlarında Küçük Menderes Havzası'nda İzmir Vilayet merkezi, 12 İlçe ve 449 köy bulunmaktadır (Küçük Menderes Havzası İstikşaf Raporu, 1963, s. 5). Ödemiş İlçesi 4 bucak ve 123 köyden, Tire İlçesi 2 bucak ve 70 köyden ve Bayındır İlçesi ise 42 köyden oluşmaktadır. Dolayısıyla kenevir üretimi havzanın 449 köyünün ancak yarıya yakınında gerçekleştirilmiştir (DİE, 1945, s. 300-311). 1935-1950 arası yıllarda Küçük Menderes Havzası'nın kenevir üreten ilçelerinde en yüksek kırsal yerleşim Ödemiş'te görülürken en az kırsal yerleşim Bayındır'dadır. Buna karşın kır ve kent nüfus oranının birbirine en yakın olduğu yer ise Tire İlçesidir. Tire Küçük Menderes Havzası'nın en önemli kenevir üretim merkezidir. Nitekim kenevir daha çok Küçük Menderes Nehrine yakın sulanabilen ova köylerinde üretilmiştir. Bu yüzden de kenevirin %65'i Tire'de ekilmiştir (Cumhuriyet, 16 Ağustos 1936; Gözcü, 2018, s. 130).

Kenevirin Küçük Menderes Havzası'ndaki Tarihi (1838-1950)

Küçük Menderes Havzası'nda yer alan Tire, Ödemiş ve Bayındır kırsalı yüzyıllardır Anadolu'nun önde gelen kenevir ekim bölgelerindedir (Çiftçi, 1945, s. 4). Nitekim 19. yüzyılda Osmanlı ekonomisi Baltalimanı Ticaret Antlaşması sonrasında dünya kapitalizmine eklenince devletin malî bir anlayışıyla ekonomi üzerindeki tekeli ve korumacı konumu büyük ölçüde kırılmış ve dış ticaret de serbestleşmiştir (Pamuk, 2015, s. 97-98). Yerel ölçekte ise bu antlaşma ile hem İzmir Limanı'nda ticari faaliyetler artmış hem de bu limanın başta Büyük Menderes ve Küçük Menderes Havzaları olmak üzere İç Batı Ege'ye kadar uzanan hinterlandında pazara yönelik tarımsal üretim artış göstermiştir (Seyfi, 1928, s. 372). İzmir ve Aydın demiryolunun inşası sonrasında İzmir Limanı'nın hinterlandının iç bölgelere doğru genişlemesi bu alanları da dünya kapitalizminin içerisine çekmiştir. Diğer bölgelere nazaran makineli tarım ile ekili alanlar zaman içinde artmış ve bu havzada daha çok ihracata yönelik pamuk ve kenevir gibi mahsullerin üretildiği görülmüştür (Yılmaz, 2018, s. 402). Netice itibarıyla Osmanlı döneminde Küçük Menderes Havzası'nda üretilen kenevir lifleri ve tohumları başta Felemenk (Belçika, Hollanda ve Lüksemburg) olmak üzere Yunanistan ve İtalya'ya ihraç edilmiştir (Seyfi, 1928, s. 372). İç pazar bağlamında da Kastamonu, Canik (Samsun) ve Ordu gibi Küçük Menderes Havzası da Osmanlı tersanesine kenevir lifi gönderen bölgeler arasındadır (Seyfi, 1928, s. 370). İzmir Limanı, Anadolu'nun en geniş ithalat ve ihracatına sahip bir iskeledir. Bu yüzden Cumhuriyetin ilanından sonra da gerek deniz ticaretinin kolaylaştırılması gerekse demiryollarıyla İzmir'in hinterlandının limanlara olan bağlantısı bayındırlık, ziraat ve iktisada dair meselelerde zaman zaman Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin gündemine gelen konulardan biri olmuştur (TBMM Zabıt Ceridesi, 23.6.1932).

19. yüzyıla kadar dünya genelindeki tekstil ürünlerinin %80'ninin hammaddesi kenevir lifiyken pamuk lifinin endüstriyel dokumalarda daha kolay işlenmesi sonucunda Birinci Sanayi Devrimi ile kenevir pamuğun gerisinde kalmaya başlamıştır (Taşlıgil & Şahin, 2019, s. 464). 19. asrın ortalarına kadar kenevir uluslararası alanda denizcilik ve dokumacılıkta önemli bir yere sahip olmuştur. Ancak Birinci Sanayi Devrimi sonrasında gelişen pamuklu dokuma endüstrisinde pamuğun daha kolay bükülebilmesi, jüt liflerinin daha ucuza mal edilmesi ile manila veya sisal gibi lif bitkilerinden elde edilen halatların deniz suyuna dayanıklı olmalarından dolayı tüm bu ürünler kenevirle olan rekabetlerinde galip gelmiştir (İncekara, 1971, s. 207). Nitekim kenevir lifleri pamuk ve keten liflerine oranla daha sağlam ve kaba yapıdadır. Kenevirin kalın liflerinden halat, urgan ve sicim ince liflerinden ise yazlık giyilebilen kumaşlar üretilmiştir (Arslan & Düzenli, 1986, s. 2) Ardından Birinci Cihan Harbi hem kenevir üretiminin düşmesine hem de uluslararası pazarlarının sınırlanmasına neden olmuştur (Seyfi, 1928, s. 375). Nitekim 1914-1922 arasındaki savaş döneminde Anadolu'nun yaşadığı istilalar ekim alanlarına zarar vermiş, genç erkek nüfus silahaltına alınmış, azalan emek gücüne bağlı olarak üretim düşmüş ve uluslararası pazarlar kapanmıştır (Öğütçü, 1941, s. 11; Eşberk, 1939, s. 39). Eskiye nazaran azalmış olsa da 1920'lerde Küçük Menderes Havzası'ndaki Ödemiş ve Tire kırsalında üretilen kenevir lifleri bir süreliğine daha ihraç malları arasında yer almıştır (Akpınar & Nizamoglu, 2019, s. 1226-1231).

Uluslararası alanda kenevire dair ilk kısıtlamanın 1914 yılında ABD'de başlamasının ardından bu bitkinin ekiminin kontrol altına alınması ise 19 Şubat 1925'te düzenlenen Cenevre Sözleşmesi ile olmuştur. Türkiye'de haşhaş gibi kenevir tarımı da 1933 yılına kadar serbest olarak yapılabilmektedir. Ancak bu tarihten itibaren 2313 sayılı Uyuşturucu Maddelerin Murakabesi Hakkında Kanun ile lif, sap ve tohum amaçlı kenevir üretimi devlet iznine tabi tutulmuştur (TBMM Zabıt Ceridesi, 12.06.1933; Resmî Gazete, 24.06.1933; Taşlıgil & Şahin, 2019, s. 464-468). 1937 yılında ise kenevir ekimi ABD'de tamamen yasaklanmıştır (Ulaş, 2019, s. 113-114). Ayrıca uluslararası kapitalizm İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Batı Bloğu ülkelerine iktisadî olarak toparlanmaları ve sermaye altyapısı sağlama amacıyla Marshall Yardımı yapılmış ve bu yardım daha çok pamuk gibi ürünlerin gelişimini desteklemiştir. Nitekim pamuk, kenevire nazaran mazot, gübre ve ilaç gibi daha çok ziraî girdi gerektirdiğinden çiftçileri kredi kullanmaya sevk eden ve onları kapitalist üretim ilişkilerinin içine çeken bir mahsuldür.

Kenevir yetiştiriciliğindeki bu sıkı denetimlere karşın, adı geçen bitkinin tohumculuğunun kalitesi ve üretim sahalarına nakli konusunda aynı denetim hassasiyeti gösterilmemiştir. Örneğin başta Gümüşhacıköy olmak üzere Ünye ve Fatsa'da tohum elde etmek amacıyla kenevir üretimi yapılırsa da bu tohumlarının satışı

hiçbir kontrole tabi tutulmamıştır. Bu yüzden çimlenme kapasitesini kontrol etmek amacıyla Ünye, Fatsa ve Tire'de tohum kontrol evi açılması düşünülmüştür. Bu evler bir müdür ve bir memur kadrosundan müteşekkil olup binalarının fiziksel durumu ise bir büro, bir ambar ve çimlenme odalarından ve tohumların temizlenmesi için bir selektörden meydana gelmiştir. Her tohum kontrol evinin kendi mıntıkası için kenevir tohumu tedarik edeceği düşünülürse Tire'deki kurumun da Küçük Menderes Havzası kenevirciliği için faydalı olacağı ortadadır (Ketenlerimiz, 1938, s. 7). Tohumlukların çimlenme kapasitelerinde yıl önemlidir. Bir yıllık tohumlarda bu oran %95'ken iki yıllıklarda %75 ve üç yıllıklarda ise %55'tir. Hatta 1930'lu ve 1940'lı yıllarda İtalya tohum ihtiyacını da Küçük Menderes Havzası'ndan ithal etmiştir (Tarıman & İnce, 1953, s. 6-16).

Kenevir yazlık ekim bitkisidir. Nisan ayında tohumun elle serpilerek ekiminden önce sonbaharda toprak işleme yapılmaktaydı. Nitekim 3-4 metreyi bulan kenevirin iyi kök salabilmesi için toprağın derin bir sürüm yoluyla kabartılarak hazırlanması en temel kuraldı (Çakır, 1948, s. 20). Tohum için yetiştirme süresi 150 gün iken lif amaçlı yetiştirme süresi ise 120 gündür. Buna göre, Nisan ayı ortalarında ekilen kenevir Ağustos ayında hasat edilmiştir. Ancak ılıman Akdeniz iklim koşullarına bağlı olarak Küçük Menderes Havzası'ndaki ekimler Şubat ayında da yapıldığından hasat da Temmuz ayında başlamaktaydı. Nitekim kenevir, yetiştirme süresinde 14-27°C sıcaklığa ve 700-750 mm yağışa ihtiyaç duymaktadır (Taşlıgil & Şahin, 2019, s. 458). Bunun bir diğer nedeni ise güney illerinde yılda iki mahsul alınabildiğinden kenevirin hasadından sonra tarlalar yeni bir yaz mahsulüne hazırlanmaktaydı (İncekara, 1953, s. 77). Kastamonu başta olmak üzere Karadeniz'deki ekim sahalarının aksine Küçük Menderes Havzası'nda kenevir geniş ve sulanabilen ovalarda ekilmiştir (Zhukovsky, 1951, s. 595; Ziraat Vekâleti, 1939, s. 4). Tire Ovasındaki kenevir sulaması ya 10-15 metrede çıkartılabilen artezyen sularıyla ya da Küçük Menderes Nehri'nden yapılmaktaydı. Ancak pamuk ve tütüne nazaran kenevir ovanın küçük bir bölümünde üretilmiştir. Örneğin Tire'de 150,000 dekar saha kenevir tarımına elverişli olmasına rağmen bunun yalnızca %10'nunda ekim yapılmıştır (Yeni Asır, 24 Eylül 1934). Küçük Menderes Havzası'nda kenevir ekim alanlarının daha sınırlı düzeyde kalmasının nedeni ise bu bitkinin özellikle hasat, limanlama (havuzlama-ıslatma) ve lif elde etme süreçlerinde gerektirdiği yoğun emek ve çiftçilerin tütün ve pamuk üretiminden sağladıkları yüksek kazançlardır.

Kenevir sulanmaya ihtiyaç duyduğundan tarlanın tesviye edilmesi de gerekli görülmüştür. Üç kez sulamanın yapıldığı kenevir tarımında sökümlün kolay olması için hasattan iki hafta önce de sulama yapılmıştır (Harmancıoğlu, 1959, s. 30). Bir dekar kenevir tarlasına seyrek ekim için 4-5 kg sık ekim için ise 6-9 kg tohum atılmıştır (Ulaş, 2019, s. 90). Seyrek ekimde saplar kalın olduğundan lif kalitesinin düşmesine karşın o dönem çiftçilerinde kalın saplı kenevirlerin daha kaliteli olduğu yönünde bir bilgi kirliliği de bulunmaktaydı (Ziraat Vekâleti, 1939, s. 6; Tarıman & İnce, 1953, s. 6). Kenevir sapının orta kısımlarında daha düzgün ve sağlam lifler bulunmaktadır. Bu lifler sapın boğum kısımlarında biraz daha incelirken dip kısımlarında ise daha odunsu bir hal almaktadır (Tarıman & İnce, 1953, s. 8-9). Tire'de uzun liflere "öz," kısa liflere ise "tarıntı" adı verilmiştir (Büyük Tire, 17 Ocak 2019). Kenevir liflerinin kalitesini etkileyen faktörler ise tarımsal mekanizasyon eksikliği, havuzlama eksikliği ve lifin işlenmesinde fabrikasyon eksikliği etkili olmuştur (Tarıman & İncekara, 1954, s. 226).

Kenevir topraktan, su, potas, azot, kireç ve fosfor almaktadır (Tarıman & İnce, 1953, s. 14). Bu yüzden de kenevir topraktan çok besin kaldırdığı için ahır ve sanayi gübresi kullanımına ihtiyaç duyulmaktadır. Dekar başına 2-4 ton arasında ahır gübresi ve 8-12 kg arası azot içeren ticari gübre kullanılmıştır (Ulaş, 2019, s. 90). Azotlu ve geçirgen topraklar kenevir yetiştiriciliğine daha uygun olduğundan nemi tutabilen kireççe zengin potaslı, kumlu ve killi topraklar üretimde tercih edilmiştir (Son Posta, 1 Şubat 1938; Tarıman & İnce, 1953, s. 13). Topraktan çok besin aldığı için de art arda iki yıl kenevir ekilmesi verimlilik açısından uygun değildir. Bu yüzden mısır ile münavebe yapılması ya da çiftlik gübresi atılması hem tarlanın organik besin zenginliğini artırmış hem de çiftçilere kimyasal gübreden tasarruf sağlamıştır (Hines ve ark, 1936, s. 257-258; Taşlıgil & Şahin, 2019, s. 458). Tire ve çevresindeki kenevir tarlaları daha çok Küçük Menderes kıyılarındaki ovalar olduğundan çiftçiler kenevir tarlalarını iki ya da üç senede bir gübrelenmiş ve bu arazilerin çapalarını da yapmamışlardır (M, 1940, s. 48-49).

Kenevir tavlı ve temiz bir toprak bıraktığından verim kabiliyeti yüksek arazilerde tütünden önce ekilebilecek iyi bir ön bitkidir (Tarıman & İnce, 1953, s. 15). Nitekim İzmir civarında yüksek kaliteli tütün yetiştirilmesi bazı bölgelerde toprağın veriminin düşmesine neden olmuştur (Weniger, 1938, s. 30). Bu yüzden Tire ve Ödemiş civarında kenevir tütünle münavebe edilmiştir (Çakır, 1948, s. 20; Harmancıoğlu, 1959, s. 29). Bu sebeple de erkenci çeşitler tercih edilmiş ve özellikle de tohum amaçlı kenevir üretimi Tire ve Ödemiş civarında üretilmiştir (İncekara, 1971, s. 210). Ayrıca Küçük Menderes Havzası'ndaki dağların denize doğru uzanan topografyası sayesinde ılıman Akdeniz iklimi iç kısımlara doğru girdiğinden hem kenevirin çimlenmesi daha hızlı gerçekleşmiş hem de don tehlikesi daha düşük düzeyde seyretmiştir (Kerestecioğlu, 1937, s. 162).

Kenevir hasadının erken veya geç olması durumunda lif verimi düşmüştür (Ulaş, 2019, s. 92). Ayrıca dişi kenevirler birkaç hafta sonra olgunlaştıklarından erkeklerle oranla daha yüksek lif verimine sahiptirler. Örneğin dişilerde lif verimi 100 kilogramda 60, erkek kenevirlerde ise bu miktar 40 kilogramdır. Buna karşın erkek kenevirlerin sapları daha ince, boğum aralıkları daha seyrek ve boğumları daha siliktir. Bu yüzden dişilere nazaran erkek kenevir lifleri daha sık, daha kalın ve daha sağlamdır (Tarıman & İnce, 1953, s. 10).

Kenevirin hasadı ve işlenmesinde yoğun bir emek süreci görülmüştür. Örneğin hasat ya insan emeğiyle ya da çayır biçme makinesiyle yapılmaktaydı. Çıkartılan kenevir sapları önce homojen bir şekilde kurutulmakta ve ardından demetler halinde bağlanmaktaydı. Hasat ve işleme süreci yoğun emek gerektirdiğinden kenevir üretimi daha çok küçük aile işletmeleri tarafından birkaç dekarlık arazilerde yapılmaktaydı (Ulaş, 2019, s. 91). 1930'lu ve 1940'lı yıllarda Tire civarındaki kenevir üreticileri kenevirlerini dağ köylerinden gelen işçilere 8-10 lira arası bir yevmiye karşılığında biçirtmiştir. İyi bir işçi günde yarım dekar araziye biçebilmiştir (Turgay, 1948, s. 103). Kenevir hasadında üç yöntem bulunmaktadır. Bunlar: Kastamonu, Ünye-Fatsa ve Gümüşhacıköy yöntemleridir. Kastamonu yönteminde amaç lif elde etmek iken Gümüşhacıköy yönteminde ise amaç tohum elde etmektir. Bunlara karşın Ünye-Fatsa yönteminde ise amaç hem lif hem de tohum elde etmektir (Ulaş, 2019, s. 91; Ziraat Vekâleti, 1939, s. 8). Küçük Menderes Havzası'nda üretim hem lif hem de özellikle tohum amaçlı olduğundan bu tarz hasat yöntemine Ünye-Fatsa yöntemi adı verilmiştir (İncekara, 1953, s. 76). Küçük Menderes Havzası'ndaki hasat yöntemi de hem tohum hem de lif elde etmeye yöneliktir. Kenevir tohumlarının sütlenmesinin ardından kirli beyaz bir renk aldıkları evre elyafın da en kaliteli olduğu evredir. Ancak, bu havzada hem lif hem de tohum amaçlı üretim yapıldığından tohumların olgunlaşması beklenmiştir (Turgay, 1948, s. 102-103).

Kenevir yetiştiriciliğinde en önemli püf nokta ise tek çeşit ürünün yetiştirilmesidir. Zira kenevir yabancı döllenmeyi kabul ettiğinden değişik çeşitler arasında melezleme olmaktadır. Böyle bir durum ise ilerleyen dönemlerde kenevirlerin tohum ve liflerinde bozulmalara neden olmaktadır (Tarıman & İnce, 1953, s. 12). Ortalama olarak da 50 kg yeşil kenevir sapından 3 kg uzun 5-6 kg da kısa lif çıkmaktadır. Türkiye'de dekar başına ortalama kenevir verimi ise 150 kg lif ve 80-100 kg tohumdur (Ulaş, 2019, s. 92-94). Beyaz ve kirli beyaz lifler en iyi kalite kenevir lifleriyken kül rengi ve sarımtırak olanlar ise daha düşük kalite liflerdir. Daha çok su, enerji, emek ve bitki koruma ilacı ihtiyacı duyan pamuğa oranla kenevir doğa dostudur (Taşlıgil & Şahin, 2019, s. 459-460). Küçük Menderes Havzası'nda kenevir tarlaları 2 dekara yakındır ve dekar başına 10-12 kg tohum kullanılmaktaydı (Turgay, 1948, s. 102).

1933 yılında Sovyetler Birliği'nden davet edilen ve başında P. M. Zhukovsky'nin bulunduğu Ziraat İnceleme Heyeti'nin araştırmalarında Türkiye'nin farklı coğrafyalarında sınırlı düzeyde kenevir tarımının yapıldığı belirtilmiştir. 132 çeşit kenevir numunesinin alındığı incelemelerde Tire ve Ödemiş ise kenevir yetiştiriciliğinin en organize halde yapıldığı bölge olarak belirtilmiştir (Zhukovsky, 1951, s. 594-600; Taşlıgil & Şahin, 2019, s. 468). Zhukovsky'e göre Küçük Menderes Havzası denize yakın olduğundan buradaki kenevirler hem daha geç olgunlaşmakta hem de %35,77 oranla Anadolu'da en düşük yağ kapasitesine sahip bulunmaktaydı (Zhukovsky, 1938, s. 596-598). Ancak ketene oranla yağ oranı %90 daha azdır (Eşberk, 1947, s. 8). Kenevirin tohumu kuşyemi ve çerez olarak kullanıldığı gibi tohumundan elde edilen yağ da Arap sabunu yapımında kullanılmaktaydı. Kanaryaların kendir tohumunu çok sevdiği ve günde 1-2 adet verildiğinde daha güzel öttükleri de bilinmektedir (İncekara, 1971, s. 206; Tarıman & İnce, 1953, s. 5). Gümüşhacıköy ve İzmir'de kenevir piyasaya yönelik üretilmiştir (Tiret, 2008, s. 75-78). Kenevir yağı, yarı kuruyan yağlardan olduğu için, bezir, vernik ve yağlı boya üretiminde kullanılmaktadır. Ayrıca Arap sabunu üretiminde de kenevir yağ kullanılmaktadır. Yağı çıkartılan kenevir tohumundan küspe de

üretimiştir. Bu küspe hayvanların etlenmesini ve çeki kuvvetinin artmasını sağlamaktadır (İncekara, 1971, s. 206; Tarıman & İnce, 1953, s. 5).

1930'lu ve 1940'lı yıllarda Tire ve Ödemiş kırsalında 20 dekardan fazla kenevir eken aileler hem dışardan ücretli işçi tutmakta hem de hasat edilen kenevir saplarını tarlada pazarlamaktaydılar. Kenevir demetlerini satın alan tüccarlar liflerin ayıklama süreciyle ilgilenmiştir (Harmancıoğlu, 1959, s. 11). Ancak havuzlama ve lif ayırım işlemleri sonrasında lif halinde ürünlerini pazarlayan aileler bulunmaktaydı (Turgay, 1948, s. 105). Bu ayıklama işlemi için kenevir tarımı yapmayan daha çok tahılla geçinen köylere de kenevir sapları gönderilerek buralardaki köylülerin gelirlerinin artmasını sağlanmıştır (Eşberk, 1939, s. 40). Hatta Küçük Menderes Havzası'nda kenevir, pamuk ve tütün gibi yoğun emek gerektiren ürünler ekildiğinden hem bu havzada yer alan Tire, Ödemiş ve Bayındır kaza merkezlerinden hem de Denizli'nin çeşitli ilçelerinden tarım işçileri bu havzaya ücretli işçi olarak çalışmaya gelmiştir (Küçük Menderes Havzası İstikşaf Raporu, 1963, s. 6). Aslında bu durum kenevirin ekiminden hasadına; suda dinlendirilmesinden liflerinin ayrılmasına, pazarlanmasına ve dokunmasına kadar Tire'de yeni istihdam olanakları sağladığı görülmüştür (Türkyılmaz, 2018, s. 54).

Demetlerin suda kalma süresi suyun sıcaklığı ve mikroorganizmalarıyla doğrudan ilgilidir. Bu süre en erken 7, en çok 14 gündür. Ancak liflerin ayrışmaması durumunda bu süre 30 güne de çıkabilmektedir. Kenevir demetlerinin sudan erken çıkartılması durumunda lif kayıpları olurken geç çıkartılması durumunda ise kısa ve kopuk lifler görülmüştür. Bu durum tarımdaki zamanlama ve dozajın ne kadar önemli olduğunun da göstergesidir (Ulaş, 2019, s. 92-94; Taşlıgil & Şahin, 2019, s. 459). Ayrıca sap kalınlıklarının farklı bulunması durumunda liflerin suda çözülmesi homojen olmamakta ve ürün kalitesi düşmektedir (Ziraat Vekâleti, 1939, s. 6). Tire civarında ıslatma işlemi daha çok derelerde, Küçük Menderes Nehri ve göllerde yapıldığından muntazam olmamıştır (Tobler, 1938, s. 9). Ayrıca Küçük Menderes'in zaman zaman taşması ve milli – çamurlu akması kenevir havuzlamasına uygun değildir. Bu yüzden Tire'nin önde gelenleri ıslatma havuzlarının inşa edilmesini önermişlerdir. Ayrıca inşa edilecek havuzlardaki suyun tarlalara verilmesinin de tarımsal verimi artıracığı belirtilmiştir (M, 1940, s. 48-49; Ülken, 1941, s. 170). Yörede bu işleme limanlama ya da çaylama adı da verilmektedir (Cumhuriyet, 16 Ağustos 1936; (Turgay, 1948, s. 103). Ancak havuz gibi durgun sularda ıslatılan kenevir sapları bir gün sonra suyu kirleteceğinden lif renginin bozulmaması için suyun değiştirilmesi şarttır. Durgun sularda suyun sıcaklığı daha yüksek olduğundan havuzlama ortalama bir haftada tamamlanırken akarsularda ise suyun daha serin olmasından dolayı bu süre yaklaşık iki haftadır (Tarıman & İnce, 1953, s. 22-23; Eşberk, 1939, s. 58). Tireli kenevir üreticileri havuzlama işlemi için Küçük Menderes Nehri kenarına mil topraklarla inşa ettikleri havuzları kullanırken Ödemiş'in Avlucuk Köyü'nde ise beton kenevir ıslatma havuzları bulunmaktaydı. Temmuz sonunda başlayan havuzlama ekim ayının başlarına kadar devam etmiştir (Turgay, 1948, s. 103-104). Havuzdan çıkartılan ıslak demetlerin çadır şeklinde dikilerek bir hafta kadar güneşte kurulması gerekir (Tarıman & İnce, 1953, s. 22-23; Eşberk, 1939, s. 58). Bu işlemlerin doğru yapılamaması ise yüksek kalite lif elde edilememesine neden olmaktadır (Öner, 1969, s. 12). Liflerin ıslanıp ağırlaşması sonucunda sudan çıkartılmasında hayvan kızakları kullanılmaktaydı. Sudan çıkartılan lifler kurutulduktan sonra mengenezler ile taranmasının ardından iplere serilmiş ve burulmuştur. Tüm bu işleme süreci daha çok kadınların el emeği ile yapılmaktaydı. Ancak, makineleşme olmadığından yüksek oranda zedelenmiş lifler ortaya çıkmaktaydı. Elyafın alınmasından sonra geri kalan kenevir sapları Tire kırsalında yakacak olarak kullanılmaktaydı (Orloff, 1933, s. 133-134). Yüksek bir yere asılıp sarkıtılan lifler tahta bıçaklarla çirpilir ve taranır. Böylece lifler tel tel ayrılmış olur (Tarıman & İnce, 1953, s. 24).

Lifin insan emeği ile ayrılması Kastamonu ve Bursa'da olduğu gibi Küçük Menderes Havzası'nda da pahalı olduğu için kenevir elyafının makine ile soyulması önerilmiştir (Ketenlerimiz, 1938, s. 8). Kenevir, İstanbul Anadolu Hisarı'ndaki Göksu'da açılan Urgan ve Halat Fabrikası hariç Anadolu'nun birçok yerinde evlerdeki dokuma tezgâhlarında işlenmiştir. Tire civarında işçi ücretlerinin yüksek olmasından dolayı 1930'ların sonlarından itibaren bölgede makine ile liflerin ayrılması gelişmeye başlamıştır. Bu yüzden de Tire ve Ödemiş'te kenevir liflerini işleyen küçük atölyeler bulunmaktaydı (Ulaş, 2019, s. 91; Ziraat Vekâleti, 1939, s. 8; Arslan & Düzenli, 1986, s. 5; Ögütçü, 1941, s. 11; Eşberk, 1939, s. 40).

Küçük Menderes Havzası Kenevir Üretimi (1913-1950)

Küçük Menderes Havzası'nda kenevirin tarihi geçmişi, üretim tarzları ve üretim ilişkileri kadar dikkat çeken bir diğer husus da 1913 ve 1950 yılları arasında kenevir ekim alanlarının, tohumun ve lif üretiminin yıllar içerisinde hangi koşullarda değiştiğidir. Nitekim Küçük Menderes Havzası, Kastamonu'dan sonra en yüksek kenevir üretiminin olduğu ikinci bölgedir. Bu yüzden Küçük Menderes Havzası ve Türkiye'deki kenevir üretiminin karşılaştırılması çalışmanın daha analitik bir bakış açısıyla değerlendirilmesini mümkün kılmaktadır.

Tablo 1. Küçük Menderes Havzası (İzmir) ve Türkiye Geneline Kenevir Ekim ve Üretimi (1913-1950)

Yıllar	İzmir Ekim Alanı (Ha)	İzmir Kenevir Üretimi (Ton)		Türkiye Kenevir Ekim Alanı (Ha)	Türkiye Kenevir Üretimi (Ton)	
		Lif	Tohum		Lif	Tohum
1913	469	236	-	6,738	4,397	-
1914	177	55	127	7,106	3,946	1,025
1928	700	-	-	11,300	-	-
1929	1,600	-	-	6,700	-	-
1930	-	-	-	600	-	-
1933	2,203	460	650	9,753	6,335	2,368
1934	1,550	2,030	184	10,994	7,856	5,519
1941	2,120	1,735	647	12,474	10,397	3,960
1942	3,500	3,140	874	13,840	8,835	5,329
1943	1,950	1,746	488	8,975	6,604	2,830
1944	1,775	1,030	250	8,842	8,997	1,999
1945	1,870	256	151	10,217	8,819	2,829
1946-49	3,594	1,547	1,415	7,409	4,556	3,230
1950	4,361	620	1,660	11,000	10,000	4,000

Kaynak: Tefik Güran, (1995). *Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri 1909, 1913 ve 1914*, Ankara: Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü; T.C Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü. (1936). *Tarım İstatistikleri (1928-1934)*, Ankara: Ulus Basımevi; T.C Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü. (1954). *Ziraat Bünye ve İstihsal (1946-1953)*, Ankara: DİE Matbaası; T.C Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü. (1947). *Tarla Mahsulleri İstatistiği (1940-1945)*, Ankara: DİE Matbaası; T.C Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü. (1951). *Ziraat Bünye ve İstihsal (1934-1950)*, Ankara: DİE Matbaası.

Tablo 1'e göre 1913 yılından Birinci Cihan Harbinin başladığı 1914 yılına kadar Küçük Menderes Havzası'nda kenevir ekim alanları 469 hektardan 177 hektara düşerken lif üretiminde 236 tondan 55 tona kadar bir azalma olmuştur. Buna karşın Türkiye genelinde kenevir ekim alanlarında 6,738 hektardan 7,106 hektara bir artış yaşanmıştır. Ancak, savaş ekonomisi koşullarında erkek nüfusun askere alınmasından kaynaklı emek verimliliğinin düşmesine bağlı olarak Türkiye'de lif kenevir üretimi 4.397 tondan 3,946 tona düşmüştür. (Güran, 1995, s. 116-199). İzmir'deki üretimin azalması savaş ekonomisinin etkisi ile uluslararası ticaret yollarının kapanmasından kaynaklanmaktaydı. 1914 yılı kenevir lif ihracatı 454 ton olarak gerçekleşmiş olup bunun 433 tonu Kastamonu, Tokat, Amasya ve Samsun gibi Orta ve Batı Karadeniz illerine aittir. İzmir'in ihracatı ise 19 tondur. Buna karşın 159 tonluk kenevir tohumu ihracatının 89 tonu İzmir'e aittir (Güran, 1995, s. 200-201). Ancak savaş ortamında düzenli istatistikler tutulmadığından 1914-1928 arasına ait verilere ulaşılamamaktadır.

1928'den 1942'ye kadar Küçük Menderes Havzası'nda kenevir ekimi ortalama %500 artış göstermiştir. Buna bağlı olarak 1933-1942 arası dönemde kenevir üretimi de lif bazında %582,60; tohum bazında ise %34,46 artmıştır. Buna karşın, aynı tarihlerde Türkiye'de kenevir ekim alanı %22,47 artış göstermiştir. Lif üretimi de %39,46 tohum üretimi ise %125,04 artmıştır. Bu dönemde Türkiye'de kenevir

ekim alanı ve lif üretimi bazında Kastamonu ilk sırada bulunmaktadır. Kastamonu'dan sonra İzmir ikinci sırada yer alırken; tohum üretiminde İzmir, Ordu ve Samsun'un gerisinde kalarak üçüncü sırada yer almaktadır (Kendirlerimiz, 1938, s. 3-4). Bu artış da ticaret kadar devletçilik kapsamında tarıma dayalı sanayileşme de önemli bir paya sahiptir.

1939-1945 arasında İkinci Cihan Harbi döneminde ülke genelinde savaş ekonomisi koşullarında askere alımların ve üretim aracı olan çift hayvanlarının bir bölümün ordunun emrine verilmesi emek açığına neden olmuştur. Ayrıca devlet müdahaleciliği sonucu düşük fiyat düzeyinden ekim alanları ve üretim düşük düzeyde kalmıştır. O tarihlerde meydana gelen istifçilik ve karaborsacılık doğru veriler elde edilmesini engellemiştir (DİE, 1947, s. 44). Ayrıca 1940 yılında Küçük Menderes'te yaşanan sel felaketi sonucunda 83,000 kilogram kenevir telef olmuştur (Türkyılmaz, 2018, s. 54) (Ülken, 1941, s. 125). Nitekim Kenevir ekim alanları Kızılcahavlı'dan Alacalı'ya kadar en az 23 köyde toplam 15,000 dekar arazide ekilmiştir. (Ülken, 1941, s. 106-107; Ülken, 1941, s. 125-126; Türkyılmaz, 2018, s. 54). Küçük Menderes Nehri ovanın ortasından geçse de halk nemli topraklara kenevir ektiğinden bu mahsulü sulamamış ve kurak senelerde verim de düşmüştür. Dolayısıyla kenevirin lif ve tohum verimini artırmak için artezyen kuyularının açılması gerekli görülmüştür. Hatta 1940'ların başında Menemen Ovası'nda artezyen kuyularının açılması karşısında Tire Kaymakamı Rüştü Ülken şaşkınlığını gizleyemeyerek Tire'nin Menemen'den daha fazla tarımsal üretim kapasitesi olduğunun altını çizmiştir (Öder, 1941, s. 116).

1945-1950 arası dönemde Küçük Menderes Havzası'ndaki kenevir ekili alan yaklaşık iki buçuk kat artarken Türkiye genelindeki bu artış %10 civarında kalmıştır. Küçük Menderes Havzası'ndaki lif üretimi iki buçuk kat artarken Türkiye genelinde %20 civarında artmıştır. Ayrıca tohum üretimi Küçük Menderes Havzası'nda on kat artarken Türkiye genelinde iki kat artmıştır (DİE, 1954, s. 98). 1928-1945'e kadar olan dönem aralığında Küçük Menderes Havzası'ndaki kenevir ekim alanları bazında düşünüldüğünde Türkiye genelindeki kenevir ekim alanlarının %10 ile %25 arasındadır. 1945 sonrasında savaş ekonomisinin sona erdiği dönemde bu oran yaklaşık %40-50 civarına yükselmiştir (DİE, 1936; 1947; 1951; 1954).

Liften Katma Değerli Üretime: Küçük Menderes Havzası Kenevir El Sanatları

Tire Ticaret ve Sanayi Odası kayıtlarına göre 1934 yılında Tire'de 1,525,000 kg, Ödemiş'te 360,000 kg ve Bayındır'da 70,000 kg olmak üzere havza genelinde toplam 1,955,000 kg kenevir elyafı üretilmiştir. Ancak kendir elyafı iptidaî koşullarda urgan çarklarında işlenmiştir. Bu çarklarda uzun liflerden halat, kısa lifle urgan ve sicim üretilmiştir. 1930'larda Tire'de 780 ve Ödemiş'te 72 urgan çarkı bulunmaktadır (Akşam, 9 Şubat 1934; Büyük Tire, 17 Ocak 2019). Ayrıca Tire'de 429 adet kenevir imalathanesi bulunurken, Nazilli'de 70, Ödemiş'te 55, Bozdoğan'da 15 olmak üzere Küçük Menderes Havzası genelinde 569 tezgâh bulunmaktaydı (Son Posta, 3 Şubat 1937; Akşam, 30 Temmuz 1934; Adalar Denizi Havzası, 1933, s. 154).

Tire keneviri öncelikle yerel düzeyde İzmir, Manisa ve Denizli piyasasında rağbet görmüştür (Akşam, 4 Aralık 1935). Bunun yanı sıra Küçük Menderes Havzası'nda üretilen kenevir ürünleri Konya, Adana, Bursa, Trakya ve Ege Adalarına pazarlanmaktaydı (Akşam, 9 Şubat 1934). İstanbul Liman İnhisar İdaresi Tire Ticaret Odası'na halat siparişi vermiştir. Tire'de üretilen halat ve urganlar Avrupa'dakilere oranla daha sağlam ve daha ucuzdur (Son Posta, 14 Şubat 1933). Bu sayede Tire ekonomisine her yıl 600,000 TL girmiştir (Cumhuriyet, 16 Ağustos 1936).

Cumhuriyetin ilk yıllarında Tire'de en önemli el sanatlarından biri urgancılık olduğundan ilçede yüzlerce urgan çarkı bulunmaktaydı (Tokluoğlu, 1964, s. 65) Nitekim kenevirciliğin gelişiminde katma değerli üretimin önemine değinen Tire Kaymakamı Rüştü Ülken de bu mahsulün ziraatında üretim, sanayi ve ticaret süreçlerinin ayrı ayrı önemini vurgulamıştır (Ülken, 1941, s. 106). Kenevir ortalama olarak 5,000 ile 6,000 arasında işçi için geçim kaynağıdır. Tire yöresinde üretilen halat, sicim, kınnap ve urgan ipleri dönemin İtalyan fabrikaları ile rekabet edebilecek düzeydedir. Hatta bu yerel ürünlerin Tire'de sergilendiği bir urgan pazarı da bulunmaktaydı (Tokluoğlu, 1964, s. 65) Havzanın ova köylerinden getirilen kenevir lifleri Tire'nin Adalet Meydanı'nın doğu kısmında bulunan ve Salı günleri kurulan Kendir Loncasında

(Kapalı Pazar Yeri) pazarlanmıştır. Tireli ustalar kenevir lifini hem bu pazardan temin etmişler hem de burada urgan ve halatlarını pazarlamışlardır (Büyük Tire, 17 Ocak 2019).

Ödemiş, Tire, Bayındır ve Torbalı'da üretilen kenevirlerden elde edilen urganlar yurdun farklı bölgelerine satıldığı gibi yurtdışına da ihraç edilmiştir. Kenevir tarımının etrafında gelişen kooperatifler de mevcuttur. Hammadde ve ulaşım imkânları göz önüne alındığında Ödemiş veya Tire'de bir çuval fabrikasının kurulması düşünülmüştür (Tan, 7 Mayıs 1935; Akşam, 22 Ocak 1939). Hatta o yıllarda Aydın'ın Bozdoğan İlçesine bağlı Yenipazar Beldesini pazara eklemleyen de pamuk ve kenevirdir. Yenipazar'da 30 dokuma tezgâhı bulunmaktaydı (Cumhuriyet, 11 Kasım 1934).

Dönemin İktisat Vekili Celal Bayar, Türkiye'de lif bitkileri bazında pamuktan sonra en çok kenevir üretiminin olduğunu belirterek Küçük Menderes Havzası'nın bu konudaki kapasitesini de vurgulamıştır. Kenevirin hasadının ve işlenmesinin çok iptidâî olması lif kalitesini düşürdüğü için Birinci Beş Yıllık Sanayi Planında bu havzaya bir kendir ve çuval fabrikasının kurulması kararlaştırılmıştır (Akşam, 9 Şubat 1934). Nitekim Tire'nin Kuşadası, Bayındır, Aydın, Ödemiş gibi hem üretim hem de pazar bölgeleriyle demiryolu bağlantısının bulunması dolayısıyla kenevir endüstrisinin Tire'de kurulması düşünülmüştür (Cumhuriyet, 21 Şubat 1933; Haber, 16 Temmuz 1935). Tire'nin yanı sıra kenevir ticaretinin Küçük Menderes Havzası'ndaki alternatif pazarlarından biri de Ödemiş kasabasıdır (Başaranbilek, 2003, s. 39) Bir diğer ifade ile coğrafi konumu ve ulaşım bağlantıları düşünüldüğünde Tire ön plana çıkmıştır. Buna karşın, 1945 yılında kenevirin işlenmesinin sanayi planına dâhil edildiği görülmüştür. İkinci Dünya Savaşı'nın neden olduğu iktisadî sıkıntılar ve endüstriyel teçhizatın ithal edileceği ülkelerin savaşa girmelerinden kaynaklı bürokratik sıkıntılar ve nakliye problemleri kenevir endüstrisinin kuruluşunu geciktirmiştir (Eren, 2019, s. 111; Ceylan, 2021, s. 212). Nitekim Kastamonu Kendir Sanayi 9 Nisan 1947'de deneme işletmesine açılmıştır (Yurtoğlu & Eğilmez, 2017, s. 1206). 1950'lerin başında Toprak Mahsulleri Ofisi'nin çuval ihtiyacı karşılanmıştır. Ancak, randıman ve kârlılığı düşük kaldığından 1953 yılından sonra Hindistan'dan jüt ithal edilmiştir. Nitekim Hindistan'dan ithal edilen jüt kenevire oranla hem muadil bir madde hem de daha ucuz bir üründür (Ulaş, 2019, s. 34).

El sanatları bağlamında Tire ve Ödemiş'in köylerinde halk kenevirden çul, çuval ve heybe de dokumuşlardır (Öğütçü, 1941, s. 11). Nitekim kenevirin köylü el sanatlarındaki durumu ketene oranla daha fazladır. Keten liflerinden elde edilen masa örtüsü, gömlek veya yatak çarşafı pamuktan da üretilebilirken kenevir lifinden dokunan halat, urgan veya yularlar başka bir ürünün lifinden sağlanamamaktadır. Ayrıca Tire yöresinde kenevir lifinden çuval, çul ve heybe de dokunmaktaydı (Eşberk, 1939, s. 38-40). Ancak, 16th asırdan beri Tire'de çift taraflı dokuma tekniği ile dokunan ve farklı renkler kullanılarak elde edilen Beledi Dokumasının ham maddesi kenevir lifi değildir. Bu dokumanın iplikleri ipek veya pamuk lifinden tedarik edilmiştir (Deraman & Söylemezoğlu, 2008, s. 445).

Ödemiş'te kenevir lifinden urgan, kınnap ve sicim üreten milli sanatkârlar 1930'lara dek örgütsüz halde üretim yaptıklarından yeterli kazanca sahip olamamışlardır. Ancak, bir haftalık emeğin neticesinde dokunabilen urganların ve halatların kasaba pazarında satılmasından elde edilen kazançlar ne yeni kenevir liflerinin satın alınmasında yeterli olabilmiş ne de bu sanatın devamında ustaları teşvik edebilmiştir. Nitekim pazarda ürünün satılamaması durumunda urgancılar yeni hammadde ve malzeme alamamış ve düzenli bir gelirleri de olmamışlardır. Dolayısıyla sermayesizlik ve pazarlama sıkıntıları bu zanaat kolunun en önemli sıkıntıları arasında var olmaya devam etmiştir. Dolayısıyla urgan ustalarının pazar sorunlarının çözümü ve ortak menfaatlerinin savunulması için Urgancılar Kooperatifi 1930'ların başında kurulmuştur (Cumhuriyet, 23 Aralık 1930).

Galavinin Raporlarında Tire'de Kenevir Endüstrisi Projesi

Türkiye'de üretilen kenevirler fabrikasyon tekniği ile işlenemediğinden dış pazarlarda rağbet görmemiş ve bu kenevirler daha çok tüccar, çıkırık sahipleri, Sümer Bank Kendir Sanayi Müessesesi gibi yerel pazarlarla sınırlı kalmıştır. Kenevirin uluslararası pazar payını artırmanın ve katma değerli üretimi için sanayileşme en önemli çözüm olarak görülmüştür (Doğukan, 1940, s. 15; Öner, 1969, s. 13). 1932 yılında Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı kapsamında Sovyetler Birliği'nden Türkiye'ye gelen Makine Mühendisi Galavinin Türk dokuma uzmanlarından Şevket Bey ve Fazıl Bey ile görüşmüştür. Bunun sonucunda

Galavinin, Kastamonu, Bayındır, Tire ve Ödemiş gibi Küçük Menderes Havzası'nın kenevir üretim merkezlerine teknik bir gezide bulunmuştur. Bu ziyaretler sonucunda biri 24 Ekim diğeri 31 Ekim 1932 tarihli iki rapor hazırlamıştır. Bu raporlardan ilki Türkiye'de Kendir Sanayi'nin inkişafı ile ilgiliyken diğeri rapor Türkiye'de kendir mamulata mahsus fabrikaların inşası hakkındadır (Bozkurt, 2019, s. 188-189; Ceylan, 2021, s. 209). Galavinin ve Türk uzmanlar 6 kenevir işleme tesisi ile 2 kenevir fabrikasının kurulmasını raporlarında belirtmişlerdir (Akpınar&Nizamoğlu, 2019, s. 1232). 1930'larda Sovyetler Birliği'nde yetiştirilen kenevirler, Türkiye'de kilere oranla daha fennî koşullarda işlenebildiği için adı geçen ülke katma değeri daha yüksek kenevir ürünleri üretmiştir. M. Galavinin bu gezisiyle kenevirin üretim tarzları, urgancılık endüstrisi ve bunun enerji membalarını, bölgelerin coğrafyaları, ulaşım olanakları ve bu Küçük Menderes Havzası'ndaki toplumsal ve iktisadî yapıyı tetkik etmiştir (Orloff, 1933, s. 150-152; Ceylan, 2021, s. 209).

Ayrıca 1935 yılında kenevir uzmanı Prof. Dr. Friedrich Tobler Almanya'dan Türkiye'ye davet edilmiştir. Tobler, Ankara Bölge Uzmanı Ekrem Uzumer ile Ödemiş ve Tire'deki kenevir üretimini de yerinde incelemişlerdir. Tobler'in asıl dikkat çektiği konu kenevir lifinin işlenmesindeki iptidaîlik olmuştur. Bu yüzden ıslatma havuzlarının ıslah edilmesi ile kenevir kırma ve ezme makinelerinin kullanılması gerektiğinin altını çizmiştir (Akpınar &Nizamoğlu, 2019, s. 1232). Tobler, yeni havuzların inşasında danışman olarak Dresden Ziraat Üniversitesinden asistan Ulbricht'i önermiştir (Tobler, 1938, s. 3-4) Kenevirin çeşit ıslahını yapmak ve üretimini artırmak için Lifli Nebatlar Islah İstasyonu çeşitli çalışmalar yaparken Yüksek Ziraat Enstitüsü de bu bitkinin iç ticaretini artırmayı hedeflemiştir (Son Posta, 18 Ocak 1938). Ancak üretim iptidaî olduğundan bölgeyi ziyaret eden Alman ve Rus kenevir uzmanları ıslatma için havuz inşa edilmesi gerektiğini ve tohum çeşit ıslahına ihtiyaç olduğunu belirtmişlerdir (Cumhuriyet, 16 Ağustos 1936; Gözcü, 2018, s. 130). Örneğin 1936 yılı İzmir İstatistiği'ne göre il genelinde ekilen 25,500 dekarlık kenevirin 16,000 dekarı Tire'de, 8,000 dekarı Ödemiş'te ve 1,500 dekarı da Bayındır'dadır (İzmir İstatistik Yıllığı, 1937, s. 79).

1934-1938 arası dönemi kapsayan ve 1934 yılında yürürlüğe giren Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın amacı yurtiçinde elde edilebilen ürünlerin katma değerli üretime dönüştürülmesidir (Kalkınma Bakanlığı, 2018, s. 62-63). Kenevir sanayi özelinde de yurtdışından ithal edilen örtüler ve çadır bezlerinin ülkemizde üretilmesi amaçlanmıştır (Ziraat Vekâleti, 1939, s. 3-4). Ancak sanayinin Gayri Safi Yurtiçi Hasıladaki payı %15 civarındaydı. Kurulması düşünülen sanayi kollarından biri de kendir sanayi olmuştur (Kalkınma Bakanlığı, 2018, s. 62-63).

Galavinin, Küçük Menderes Havzası'nda çuval ve ambalaj üretimi amacıyla kendir endüstrisinin Tire Kazasında inşa edilmesini önermiştir. Nitekim Bayındır ve Ödemiş'e göre Tire Kazası ulaşım bakımından daha merkezî bir konumda bulunmaktadır. İzmir Limanı'nın kenevir ticaretinde önemli bir yerinin olduğu düşünülürse Tire'nin bu şehre hem 95 km'lik bir demiryolu hattı ile hem de 84 km'lik karayolu ile bağlantısı bulunmaktadır. Bu ürünlerin Türkiye'deki en büyük pazarı ise İstanbul'dur. Fabrikanın kurulması için demiryollarına yakın 24 hektar araziye ihtiyaç duyulmuştur. Ulaşım imkânlarının yanı sıra 20.000 nüfuslu Tire kasabası fabrikanın işçi ihtiyacını karşılayabilecek düzeydedir. Fabrikada emek arzı nicelik olarak yeterli olsa da tecrübeli işçi ve fen memuru ile Tire Kazasında enerji sıkıntısı bulunmaktaydı. Nitelikli elemanların yetiştirilmesi için Galavinin Sovyetler Birliği'ne staj amacıyla işçi gönderilmesini de önermiştir (Orloff, 1933, s. 133-146). Kurulması düşünülen altı fabrika tesisinin üçünün İzmir'in Tire Kasabası'na diğeri üçünün de Kastamonu'ya kurulması önerilmiştir. Ayrıca iki kendir mamulata fabrikasının biri İzmir'in Tire Kasabasına diğeri de Kastamonu'ya inşa edilmesi Galavinin tarafından önerilmiştir. Türkiye'de üretilen kenevirin batı merkezini oluşturan Tire'de senelik 5.000 tonluk üretim kapasiteli fabrikanın 300 ton kalın bez, 3.700 ton çuval ve 1.000 ton ambalaj üretmesi planlanmıştır (Orloff, 1933, s. 138-139). Fabrikalar için gerekli teçhizatın ise Sovyetler Birliği, İngiltere ve Almanya'dan sipariş edilebileceğini önermiştir. Bu bağlamda su tesisatı, kanalizasyon, keten çuvalı üretim makineleri Sovyetler Birliği'nden, halat ve ip üretim tesisatı ise İngiltere ve Almanya'dan sipariş edilmesi düşünülmüştür (Orloff, 1933, s. 140). Buna karşın, Tire'de Kendir Endüstrisinin kurulması o tarihlerde mümkün olmamıştır (Türkyılmaz, 2018, s. 54).

1920'lerin sonunda Türkiye'nin yıllık keten, kendir, jüt ve benzerlerinin elyafından üretilen ürünler 9.300 tondur. Ayrıca yerli küçük endüstrinin üretimi 4.000 ton civarındadır. Türkiye'nin 1929'daki bu

üretim düzeyi Rusya'nın Birinci Cihan Harbi öncesinde köylerde ürettiği kadardır. Türkiye'de üretilen 13.300 tonluk keten, kenevir ve jüt ürünlerinden elde edilen ürünler Türkiye'nin ihtiyacını karşılamaktan uzak olduğu için kırsaldaki halkın ürünlerini depolamada yün çuvalları kullandığı görülmüştür. Galavinin'e göre ise kıymetli bir madde olan yünün yerinde kullanılmaması manasına gelmektedir. Bir diğer ifade ile Türkiye'de iptidaî maddelerin yeteri kadar katma değerli üretimde kullanılmadığı ve gayri iktisadî kaldığıdır. Galavinin, köy evlerinde bulunan dokuma tezgâhlarının iptidaî dokumaları dışında Türkiye'de nebatî elyaf mamulâtı üretecek, kendire daha iyi bir düzeyde katma değer katacak ve piyasa koşullarında üretim yapabilecek küçük kenevir sanayinin kurulmasının gerekli olduğunu düşünmüştür. Aksi takdirde katma değerli üretim yapılamadığından piyasada iyi cins Türk kendir lifinden dahi daha düşük kalitede urgan yapılmakta ve daha iyi kenevir dokumaları ise ithal edilmiştir. Ayrıca yerli urgan ipinin kalite ve fiyatı ithal makine ipinden daha yüksek kalmaktaydı. Bu bağlamda Galavinin, Kastamonu'nun yanı sıra Türkiye'nin batısında İzmir'in Tire Kazasında urgancılık sanayinin geliştirilmesi gerektiğinin altını çizmiştir (Orloff, 1933, s. 131-133).

Sonuç

Çalışma Küçük Menderes Havzası'nın kenevir tarihine bütüncül bir perspektiften yaklaşmıştır. İzmir ve çevresi Anadolu'nun önemli kenevir ekim bölgelerinden biri olsa da bu ürün, pazara yönelik tarımsal üretimin gerçekleştiği bu havzada pamuk, tütün, üzüm gibi mahsüllerin gölgesinde kalmıştır. Küçük Menderes Havzası'nda kenevir tarımı için gerekli olan ovalarla su kaynakları yetiştiriciliği mümkün kılmıştır. Hem Küçük Menderes Nehri hem de kuzey ve güneyde bulunan dağ sıraları arasında bulunan ovalarda artezyen kaynakları kenevirin su ihtiyacını karşılamakta önemli rol oynamıştır. Dolayısıyla havzanın coğrafyası kenevir yetiştiriciliğinde temel teşkil etmiştir. Kenevir Akdeniz iklim koşullarında yılda iki ürün almak için de son derece elverişlidir. Bu yüzden kenevir tütün veya mısır ile iyi bir münavebe teşkil etmiştir.

Kenevir kullanım açısından çok yönlü bir bitkidir. Bu bitkiden hem tıbbi amaçlı hem de dokuma amaçlı yararlanılmıştır. Kenevir, üretim sürecinden işlenmesine ve satışına kadar istihdam artırıcı bir üründür. Öyleki bu bitkinin hasadında hem Tire'nin ova köylerinin yanı sıra dağ köylerinden ve çevre illerden mevsimlik iş göçleri görülmüştür. Bu Küçük Menderes Havzası'nda bir yandan demografik hareketliliği hızlandırmış diğer yandan da tarım işçilerinin gelirlerini artırmıştır.

19. yüzyılın başlarında İngiltere'de gerçekleşen Birinci Sanayi Devrimi daha kolay dokunabilen pamuğu ön plana çıkartırken Birinci Cihan Harbi (1914-18) de uluslararası kenevir ticaretine ket vurmuştur. Cihan Harbi sonrasında devam eden Millî Mücadelede Küçük Menderes Havzası'nın işgali hem bu bölgedeki kenevir ekimini olumsuz etkilemiş hem de uluslararası ticaretini sınırlandırmıştır. Nitekim savaşın neden olduğu can güvenliği tehlikesi ve savaş ekonomisi şartlarında halk besin değeri daha yüksek ürünlere yönelmiştir. Ayrıca demiryollarındaki nakliye sorunları ve masraflar da kenevir tarımını olumsuz etkileyen diğer sebeplerdir. Cumhuriyetin ilanından sonra ise Türkiye 1933 yılında Cenevre Sözleşmesine imza attığından 2313 sayılı Uyuşturucu Maddelerin Murakabesi Hakkında Kanun ile lif, sap ve tohum amaçlı kenevir üretimi devlet iznine tabi tutulmuştur. Bunun yanı sıra İkinci Dünya Savaşı sonrasında Batı Bloğu ülkelerinin iktisadî alanda toparlanmaları ve sermaye altyapılarına destek sağlamak amacıyla verilen Marshall Yardımı da yüksek tarımsal girdi kullanımı gerektiren ve çiftçileri kapitalist üretim sürecinin içine çeken pamuk tarımının önünü açmıştır.

Uluslararası gelişmelerin yanı sıra, Küçük Menderes Havzası özelinde ise halk daha çok pazar payı yüksek olan pamuk ve tütüne rağbet göstermiştir. Kenevir gibi pamuk ve tütün de emek yoğun bir üretim gerektirse de bu üründeki asıl nitelikli işçilik lifin elde edilmesi sürecinde görülmüştür. Ayrıca pamuk ve tütünün çapalama, sulama, ilaçlama ve sulama dönemleri de kenevirin ekim alanlarını sınırlandırırken İzmir ve çevresinde bağcılık, meyve ve sebzeçilik de diğer ekilen alternatif ürünler arasında yer almıştır.

Anadolu'da kenevir Kastamonu, Tokat, Samsun, Amasya, Çorum ve İzmir gibi farklı çevrelerde üretilmiş olsa da bu bitkinin lifinden el sanatlarının özellikle geliştiği şehirler Kastamonu Taşköprü ve İzmir Tire'dir. Nitekim bu şehirlerde urgan pazarları adıyla kurulan satış yerleri de mevcuttur. Bu pazarlarda urgan, kinnap, sicim, çul, çuval ve sicim satılmaktaydı. Küçük Menderes Havzası'nda kenevire dayalı el

sanatları Osmanlı Dönemi'nden beri sürdürülen bir gelenek olarak devam etmiştir. Nitekim kenevir kırsal alanlarda çiftçilerin gündelik yaşamlarında gerek tarla işlerinde gerekse hayvancılık faaliyetlerinde sık sık ihtiyaç duydukları halat, urgan yular gibi ürünlerin hammaddesini teşkil etmiştir. Bu yönüyle de pamuk, jüt veya ketene oranla köylü el sanatları içinde çok daha büyük bir yere sahiptir.

Kaynakça

- (1933). *Adalar denizi havzası coğrafyası-tabii, beşeri, hayvani 1*, Büyük Erkan-ı Harbiye Reisliği.
- (1933). *Anadolu havzaları*, Ankara: Erkânı Harbiye Matbaası Reisliği Matbaası.
- Akpınar, D. & Nizamoglu A. (2019). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e kenevir üretimi. *Turkish Studies- Social Sciences*, 14, 1223-1236.
- Armağan, A. M. (2018). *Bayındır tarihi*, İzmir: Bayındır Belediyesi Kültür Yayınları.
- Arslan, N., & Düzenli, A. (1986). Kenevir tarımı ve uyuşturucu maddeler kanunu. *Ziraat Mühendisliği*, 181, 2-8.
- Başaranbilek, E. (2003). Geçmişin izinde: Ödemiş'te Yıldız Oteli, Keçecizade Hanı ve çevresi. *Ege Mimarlık Dergisi*, 45, 39-42.
- Bozkurt, H. (2019). *Türkiye Cumhuriyeti-SSCB ticari ilişkiler (1923-1938)*. [Yüksek Lisans Tezi]. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Ceylan, O. (2021). Cumhuriyetin ilk döneminde geleneksel bir ürün: Kastamonu kendirinin (kenevir) tarihsel gelişimi (1923-1950). *Belgi*, 22, 95-218.
- Çakır, S. (1948). Kenevir ziraatı. *İzmir'de Köycülük*, 47, 20.
- Çevreye Dost Mucize Bitki Kenevir*. TRT Haber, 24 Aralık 2020.
- Derman, S. & Söylemezoğlu, F. (2008). Tire-Beledi dokumaları. 38. *ICANAS*, 1(1) içinde (ss. 431-448). Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları.
- Doğukan, S. R. (1940). Türkiye'nin Kendir Varlığı. *İktisadi Yürüyüş*, 14, 15.
- Eren, A. A. (2019). *Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı kapsamında kurulan Sümerbank Dokuma Fabrikalarında sosyal ve kültürel uygulamalar (1935-1950)*. [Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.
- Eşberk, H. T. (1939). *Türkiye'de köylü el sanatlarının mahiyeti ve ehemmiyeti*. Ankara: T.C Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü.
- Eşberk, H. T. (1947). *Türk keten lifleri üzerinde etütler*. Ankara: T.C Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü.
- Gözcü, A. (2018). Atatürk döneminde Türkiye'de tarımın gelişmesinde alman etkisi. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 18(36), 107-137.
- Günel, H. (2006). Ardışık iki Topografya'da yer alan toprakların oluşumları ve sınıflamaları. *GOÜ. Ziraat Fakültesi Dergisi*, 23(2), 59-68.
- Harmancıoğlu, M. (1959). *Kastamonu'da kenevir ziraatı ve bugünkü durumu*, İzmir: Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları.
- Hines, W. D vd. (1936). *Türkiye'nin iktisadi bakımdan umumi tetkiki (1933-1934)*, 3, Ankara: Köyöğretmeni Basımevi.
- İnalçık, H. (1982), Rice cultivation and the Çeltikçi Reaya System in the Ottoman Empire. *Turcica*, 15, 69-141.
- İncekara, F. (1953). Kenevir bölgelerimize toplu bakış. *Çiftçi*, 8(88), 76-78.
- İncekara, F. (1971). *Endüstri bitkileri ve ıslahı*, İzmir: Ege Üniversitesi Matbaası,
- (1938). *Kendirlerimiz*, İstanbul: İktisat Vekâleti Sanayi Umum Müdürlüğü.
- (1945). Kenevirciliğimiz ve kenevir endüstrimiz. *Çiftçi*, 2, 4-6.
- Kerestecioğlu, Ş. Z. (1937). *Tarla ziraatı*, İstanbul: Ziraat Vekâleti.
- (1939). *Keten kenevir*, Ankara: Ziraat Vekâleti.
- (1938). *Ketenlerimiz*, İstanbul: İktisat Vekâleti Sanayi Umum Müdürlüğü.
- M, K. (1940). Tire'nin en büyük ihtiyacı en büyük dileği. *Küçük Menderes Tire Halkevi Dergisi*, 3, 48-49.
- Orloff. (1933). *Türkiye pamuk, keten, kendir, kimya, demir sanayi hakkında Sovyet mütehassıslar tarafından verilen raporlar*. Ankara: Başvekâlet Müdevvenat Matbaası.
- (1941). Öğütçü, M. Kendir ziraatı ve kendir sanatları. *Köye Doğru*, 31, 10-11.
- Öder, C. (1941). Tire'de artezyen kuyuları. *Küçük Menderes Tire Halkevi Dergisi*, 5, 116.
- Öner, H. (1969). Kendir. *Pancar*, 204, 10-14.
- Pamuk, Ş. (2015). *Türkiye'nin 200 yıllık iktisadi tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

- Pollan, M. (2001). *Arzunun botaniği*, (S. Okyay, Çev.). İstanbul: Domingo.
- Seyfi, A. R. (1928). Türkiye’de kendir, kenevir ve iplikçilik. *İstanbul Ticaret Odası Mecmuası*, 6, 369-376.
- Tarımın, C. & İncekara, F. (1953). *Kendir ziraatı nasıl kazançlı olur*. Ankara: Tarım.
- Tarımın, C. & İncekara, F. (1954). Memleketimizde keten ve kenevir istihsalinin arttırılması imkânı. *Çiftçi*, 9(102), 224-227.
- Taşlıgil, N. & Şahin, G. (2019). Türk tarım hayatında kenevir yetiştiriciliğinin yeniden başlaması ve yaşanan gelişmeler. *I. İstanbul Üniversitesi Uluslararası Coğrafya Kongresi Bildiriler Kitabı* içinde (ss. 457-478). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınevi.
- (1940). Tire’de Pamuk ve Zeytin Yağı Fabrikası. *Küçük Menderes Tire Halkevi Dergisi*, 3, 47-48.
- Tobler, F. (1938). *Kenevir, keten, jut mütehasısı sıfatıyla 1937 Eylülünden teşrinisanisine kadar yapılan seyahate ait rapor*. İstanbul: T.C Ziraat Vekâleti Neşriyatı, Burhaneddin Basımevi.
- Tiret, S. J. (2008). Hemp (Cannabis Sativa L.) cultivation in North Centre Turkey. *Journal of Industrial Hemp*, 7(2), 73-81.
- Tokluoğlu, F. (1964). *Tire*. İzmir: Şehir Matbaası.
- Toprak, Z. (2002). Cihan Harbi’nin provası Balkan Harbi. *Toplumsal Tarih*, 104, 44-51.
- Turgay, N. (1948). Tire çevresinde kenevircilik. *Çiftçi*, 3(28), 101-105.
- (1938). *Türk ziraat tarihine bir bakış*, I. Köy ve Ziraat Kongresi Yayını, İstanbul: Devlet Basımevi.
- Türkyılmaz, Z. (2018). *Cumhuriyet Döneminde sosyal, ekonomik ve kültürel yönleriyle Tire (1923-1938)*, İzmir: Tire Belediyesi Kültür Yayınları.
- Ulaş, E. (2019). *Mucize bitki kenevir*, İstanbul: Hiper Yayınları.
- Ülken, R. (1941). Tire ekonomisi üstünde. *Küçük Menderes Tire Halkevi Dergisi*, 5, 73-75.
- Ülken, R. (1941). Tire ekonomisi üstünde. *Küçük Menderes Tire Halkevi Dergisi*, 6, 89-91.
- Ülken, R. (1941). Tire ekonomisi üstünde. *Küçük Menderes Tire Halkevi Dergisi*, 7, 106-107.
- Ülken, R. (1941). Tire ekonomisi üstünde. *Küçük Menderes Tire Halkevi Dergisi*, 8, 125-126.
- Ülken, R. (1941). Tire ekonomisi üstünde. *Küçük Menderes Tire Halkevi Dergisi*, 11, 170-171.
- Ülkü, A. (1940). Tire Coğrafyası: Umumi Bir Bakış. *Küçük Menderes Tire Halkevi Dergisi*, 2, 33-34.
- Ünsal, Süha & Göçmez, H. M. (2004). Anadolu’nun yerlisi: Haşhaş, sakini: Kenevir. *Kebikeç*, 18, 207-220.
- Zhukovsky, P. M. (1951). *Türkiye’nin ziraat bünyesi (Anadolu)*, (C. Kıpçak vd., Çev.). Ankara: Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. Neşriyatı.
- Weniger, F. C. (1938). *Türkiye ziraat siyasetinin esas meseleleri hakkında düşünceler*. (V. Tayşi, Çev.) Ankara: Birinci Köy ve Ziraat Kongresi Yayını.
- Yapucu Pullukçuoğlu, O. (2018). Tire ve çevresinin Başkent ekonomisindeki rolü. *Uluslararası Küçük Menderes Araştırmaları ve Tire Tarihi Sempozyumu Bildiriler, Cilt 1* içinde (ss. 191-198). İzmir: Tire Belediyesi Kültür Yayınları.
- Yelken, U. (1941). Tire kendiri hakkında bir ferman. *Küçük Menderes Tire Halkevi Dergisi*, 5, 77-78.
- Yılmaz, D. (2018). Tire’ye kadar uzanan demiryolu hattı ve bu hattın ilçeye sosyal ve ekonomik yönden katkıları. *Uluslararası Küçük Menderes Araştırmaları ve Tire Tarihi Sempozyumu Bildirileri* içinde (ss. 309-406). İzmir: Tire Belediyesi Kültür Yayınları.
- Yurtoğlu, N. & Eğilmez, M. (2017). Tarihi Gelişim Süreci İçerisinde Taşköprü Kendir Sanayi. M. Eğilmez ve S. Balcı (Yay. haz.), *Uluslararası Taşköprü Pompeiopolis Bilim, Kültür, Sanat Araştırmaları Sempozyumu Tam Metin Kitabı* içinde (ss. 1204-1219). Kastamonu.

Resmî Belgeler

Türkiye Büyük Millet Meclisi

T.C Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) *Zabıt Ceridesi*, D.4, C.9, 69. Birleşim, 23.06.1932.

T.C Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) *Zabıt Ceridesi*, D.4, C. 16, 70. Birleşim, 12.06.1933.

Diğer Resmî Kurumlar

T.C Resmî Gazete, 24.06.1933.

T.C Bayındırlık Bakanlığı, (1963). *Küçük Menderes Havzası İstikşaf Raporu*, Ankara: DSİ Etüd ve Plan Teksirhanesi.

T.C Kalkınma Bakanlığı., (2018). *11. Kalkınma Planı (2019-2023) İmalat Sanayi Politikaları Özel İhtisas Raporu*. Ankara.

Türkiye İstatistik Kurumu

- Güran, T. (1995). *Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri 1909,1913 ve 1914*, Ankara: Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü
- T.C Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü. (1936). *Tarım İstatistikleri (1928-1934)*, Ankara: Ulus Basımevi.
- T.C İzmir Vilayeti İstatistik Müdürlüğü. (1937). *İstatistik Yıllığı (1935-1936)*, İzmir: Dereli Basımevi.
- T.C Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü. (1954). *Ziraî Bünye ve İstihsal (1946-1953)*, Ankara: DİE Matbaası,
- T.C Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü. (1947). *Tarla Mahsulleri İstatistiği (1940-1945)*, Ankara: DİE Matbaası.
- T.C Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü. (1951). *Ziraî Bünye ve İstihsal (1934-1950)*, Ankara: DİE Matbaası.

Yerel ve Ulusal Gazeteler

- Bahçelioğlu, Ş. "Tire'de Urgancılık", *Büyük Tire*, 17 Ocak 2019.
- Doğanoglu, Z. "Çuval ve Kendir Mamulâtı", *Cumhuriyet*, 11 Kasım 1932.
- Ekrem, N. "Sanayi Fabrikamıza Gıda Yetiştiren Nahiye", *Cumhuriyet*, 11 Kasım 1934.
- Hulusi. M. "Tire'de Çok Canlı Bir Maarif Hayatı Var", *Yeni Asır*, 24 Eylül 1934.
- "Kastamonu'da Kendir Elyaf Fabrikaları Kuruluyor", *Akşam*, 22 Ocak 1939.
- "Kendir İstihsalatımız Seneden Seneye Artıyor", *Son Posta*, 3 Şubat 1937.
- "Kendir Ziraatı", *Son Posta*, 1 Şubat 1938.
- "Kendirin Ehemmiyeti", *Son Posta*, 18 Ocak 1938.
- Nadi, Y. "Ödemiş Urgancılar Kooperatifi", *Cumhuriyet*, 30 Aralık 1930.
- Nayman, M. "Ege Mıntıkasında En Çok Kenevir İstihsal Eden Yer", *Cumhuriyet*, 16 Ağustos 1936.
- O, Ü. "Küçük Menderes Havzası'nda Kendir Vaziyeti", *Akşam*, 9 Şubat 1934.
- O, Ü. "Dünya'nın En İyi Kendirleri Menderes'te Yetiştiriyor", *Akşam*, 30 Temmuz 1934.
- "Tire Kendir Fabrikası İstiyor", *Tan*, 7 Mayıs 1935.
- "Tire'de Urgancılık", *Son Posta*, 14 Şubat 1933.
- "Tire'nin Büyük Bir Servet Membarı: Urgancılık", *Cumhuriyet*, 21 Şubat 1933.
- "Tire ve Ödemiş'te Kendir Sanayi İlerledi", *Akşam*, 4 Aralık 1935.
- Türkmenoğlu, D. (1935). "Tireliler Bir Halat ve Çuval Fabrikası İstiyor", *Haber*, 16 Temmuz 1935.

İnternet Kaynakları

- Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü, <https://www.dsi.gov.tr/Sayfa/Detay/692> (Erişim Tarihi: 29.09.2021.).
- Yalçın, E. (2015). Yitirmek Üzere Olan Değerimiz: Urgancılık; <https://gazetecidennotlar.blogspot.com/2015/01/yitirmek-uzere-olan-degerimiz.html> (1.10.2021).